

W drodze ku modernizacji. Synteza, red. Paweł Grata, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2024, ss. 408

Publikacja zbiorowa *W drodze ku modernizacji. Synteza* pod redakcją Pawła Graty to zwięźczenie realizowanego od 2018 r. projektu „W drodze ku modernizacji. Niepodległa Polska i wolni Polacy w XIX–XXI wieku”. Podejmował on zarówno problematykę zmian gospodarczych, jak i społecznych na ziemiach polskich, poczynając od drugiej połowy XIX w. aż do III RP. Jego efektem stało się dziesięć publikacji przedstawiających przemiany modernizacyjne w różnych okresach, a także bibliografia, wybór źródeł oraz słownik historyczny polskiej modernizacji.

Omawiana publikacja stanowi syntetyczny obraz procesów modernizacyjnych zachodzących od drugiej połowy XIX w. aż po czasy współczesne. Książka, opracowana pod redakcją Pawła Graty, składa się z dziesięciu rozdziałów, przygotowanych przez polskich naukowców reprezentujących różne ośrodki uniwersyteckie i badawcze.

Publikację otwiera rozdział Wojciech Morawskiego, który za cel postawił sobie przedstawienie i porównanie polskich doświadczeń z modernizacją od drugiej połowy XIX do początku XXI w. Autor przeanalizował czynniki wpływające na ten proces, szczególną uwagę zwracając na aspekty demograficzne oraz społeczne, związki z gospodarką światową oraz warunki życiowe ludności. Badacz ze Szkoły Głównej Handlowej przedstawił ambiwalencje procesów modernizacyjnych, doceniając okres dwudziestolecia za uprzemysłowienie kraju i zmniejszenie dystansu do rozwiniętych gospodarek, ale jednocześnie piętnując powszechność biedy. Zwrócił także uwagę, że choć w komunistycznej Polsce zlikwidowano różnice społeczne oraz rozwiązano problem z bezrobociem, to ceną stała się pauperyzacja społeczeństwa.

Następnie Paweł Grata przeanalizował wpływ, jaki na modernizację ziem polskich miała polityka gospodarcza. Autor wykazuje, że zaborcy nie mieli na celu rozwijania polskich terenów, dążąc do realizacji własnego interesu gospodarczego. Z jednej strony docenił starania niepodległej Polski (budowa portu w Gdyni, nowe linie kolejowe, reformy Grabskiego, COP), z drugiej zaś krytycznie podszedł do strategii władz PRL, choć zwrócił uwagę na różnice w podejściu do przemian cywilizacyjnych i gospodarczych różnych ekip PZPR. Rozdział wieńczy analiza okresu transformacji, ze szczególnym uwzględnieniem planu Balcerowicza. O ile Grata zwracał w swoim tekście uwagę na aspekt prowadzonej polityki gospodarczej, to w trzecim rozdziale syntezy Sławomir Kamosiński przeanalizował rolę, jaką w procesie modernizacji gospodarki odegrały instytucje. W tekście znalazły się odniesienia zarówno do instytucji formalnych, jak i nieformalnych, w tym mniej znanych, jak np. Bank Związku Spółek Zarobkowych czy Resursa Kupiecka. Artykuł ukazuje zmiany instytucjonalne, które w okresie międzywojennym mogły wpłynąć na rozwój Polski, omówiono koncepcje Eugeniusza Kwiatkowskiego, dekret o urzędzie patentowym czy rolę monopolu państwowych. W podobnym kontekście Autor analizuje okres PRL, zwracając uwagę, w jaki sposób instytucje gospodarki planowej, przedsiębiorstwa

państwowe, reformy instytucji bankowych wpływały na modernizację Polski. Po 1989 r. jednym z najważniejszych wydarzeń w tej sferze było przystąpienie do Unii Europejskiej. Zarazem tekst Kamosińskiego przedstawia inne istotne aspekty, m.in. utworzenie samorządu terytorialnego oraz Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie.

Rozwinięciem tej tematyki jest rozdział autorstwa Cecylii Leszczyńskiej, przedstawiający znaczenie systemu bankowego. Autorka ukazała proces tworzenia się banków w państwach zaborczych, badając świadczone usługi i cele tych instytucji, odnosząc się jednocześnie do kas oszczędnościowych oraz towarzystw kredytowych ziemskich. Przedstawiła rolę banków w niepodległej Polsce: tych bardziej znanych (Bank Gospodarstwa Krajowego, Polska Kasa Oszczędnościowa), ale także banków komunalnych czy działalności spółdzielczości kredytowej. Interesująco analizuje rolę banków zagranicznych oraz ich wpływ na rozwój różnych gałęzi polskiego przemysłu. Wreszcie przedstawia tworzenie powojennego systemu bankowego na wzór sowiecki oraz procesu centralizacji systemu bankowego w PRL.

Choć w publikacji nie zostało to formalnie wyodrębnione, trzy kolejne rozdziały mają nieco inny charakter. Ich Autorzy zwrócili uwagę na konkretne sektory polskiej gospodarki – przemysł, rolnictwo oraz sieci transportowe w odniesieniu do procesów modernizacyjnych.

Rozwojem polskiego przemysłu zajął się Piotr Franaszek. Przedstawił on różne przykłady rozkwitu industrializacji na ziemiach polskich pod względem unowocześnienia parku maszynowego bądź powstawania kolejnych zakładów, m.in. przemysłu włókienniczego, bawełnianego czy metalowego. Autor zaobserwował poszczególne zjawiska towarzyszące modernizacji przemysłu w kolejnych okresach, jak choćby powstanie w okresie międzywojennym zupełnie nowych gałęzi. Choć okres PRL oznaczał w dużej mierze zatrzymanie szans rozwojowych, centralizację i nadmierną biurokrację, to znajdziemy tu przykłady postępu industrializacji – uruchamiania kolejnych zakładów przemysłowych oraz rozwoju konkretnych branż (energetycznej, chemicznej). Artykuł ukazuje też oblicze transformacji systemowej w odniesieniu do przemysłu: to nie tylko restrukturyzacja, ale także znaczny wzrost produkcji przemysłowej sektora prywatnego.

Syntetycznego ujęcia spraw polskiej wsi i rolnictwa podjął się Tadeusz Janicki. Analizuje on uwarunkowania towarzyszące zmianom na wsi na przestrzeni stu lat – tak polityczne (uwłaszczenie chłopów, oświata rolna, problem kolektywizacji w PRL), społeczno-instytucjonalne (relacje chłopów z dworem, aktywizacja społeczna wsi), jak i demograficzne (przeludnienie wsi, masowa emigracja chłopów, kwestia chłopo-robotników). Autor podejmuje refleksje nad poszczególnymi obszarami modernizacji – strukturą agrarną, produkcją rolną (np. likwidacja trójpólówki i zastąpienie płodozmianem) oraz zmian społecznych (np. unicestwienie warstwy ziemiańskiej, dostęp mieszkańców wsi do kultury masowej).

W rozdziale autorstwa Janusza Kalińskiego śledzimy rozwój sieci transportowych na ziemiach polskich i to, jak zmieniały się (lub powstawały) konkretne sektory transportu od czasów zaborczych aż po 1989 r. Z artykułu dowiadujemy

się m.in., w jaki sposób budowanie linii kolejowych w państwach zaborczych przyczyniło się do trudności II Rzeczypospolitej, tekst ukazuje też elektryfikację kolei oraz rolę, jaką odegrała infrastruktura kolejowa w industrializacji PRL. Analizując problem połączeń kołowych, Kaliński zwrócił uwagę na powstawanie dróg państwowych bitych (czasy zaborcze), brak jednolitego układu (II RP), większą liczbę połączeń, lecz o słabej jakości (PRL) czy też znaczny rozwój sieci nowoczesnych dróg i autostrad (III RP). Kaliński uwzględnił też modernizację transportu wodnego, powietrznego oraz rurociągów.

W ostatnich trzech rozdziałach syntezy badacze skupili się głównie na zmianach społecznych. Karol Chylak ukazał procesy rozwojowe w odniesieniu do polityki społecznej. Tekst przedstawia zmiany, jakie zachodziły od okresu, gdy zabezpieczeniem społecznym była rodzina. Przedstawia wzrastającą rolę państwa, które podejmuje się działań, tworząc m.in. system ubezpieczeń społecznych. Chylak zwrócił uwagę, że w okresie międzywojennym aparat państwowy pełnił funkcję moderatora polityki społecznej, a główne zadania w tej kwestii sprawowały samorządy lokalne. Natomiast w PRL polityka społeczna stała się elementem planowania gospodarczego i politycznego, była ręcznie dostosowana do bieżących potrzeb. Autor zauważył, że choć w Polsce po 1989 r. pojawiły się nowe warunki rynkowe, to nadal powszechne było przekonanie społeczeństwa, że za dobrobyt i społeczeństwo socjalne odpowiada państwo. Wreszcie, w przeciwieństwie do wcześniejszego okresu, znacznie zwiększyła się rola samorządów w odniesieniu do polityki społecznej.

Z kolei rozdział Włodzimierza Mędrzeckiego ukazuje przemiany społeczeństwa polskiego. Choć w okresie zaborów Polacy znajdowali się w trzech różnych organizmach państwowych, Mędrzecki zwrócił uwagę na pewne podobieństwa w ich strukturze społecznej (np. dominująca rola arystokracji i ziemiaństwa), a także na przyspieszenie destrukcji starych instytucji społecznych po 1918 r. oraz demokratyzację stosunków społecznych międzywojennej Polski. W artykule szeroko zostały omówione przemiany społeczne czasów PRL pod kątem demograficznym i ruchliwości społecznej oraz zmiany w strukturze społeczno-zawodowej. Odnosząc się do przemian społecznych po 1989 r., Mędrzecki zauważył, że niektóre elementy pozostały niezmienione, np. demokratyzacja stosunków społecznych.

Ostatni z rozdziałów syntezy poświęcono omówieniu poglądów polskich ekonomistów z różnych epok na temat procesu modernizacji. Marian Zalesko przedstawił koncepcje Józefa Supińskiego, Stanisława Szczepanowskiego i Józefa Milewskiego, według których to naród powinien odgrywać kluczową rolę w modernizacji społeczno-gospodarczej. Tekst ukazał też podejście przedstawicieli szkoły historycznej (Stanisław Głabiński i Stanisław Grabski) oraz reprezentanta środowiska liberałów – Ferdynanda Zweiga. W odniesieniu do okresu powojennego Zalesko wziął pod uwagę koncepcje Oskara Langego oraz Edwarda Lipińskiego, przedstawione zostały też polemiczne poglądy ekonomistów na temat transformacji systemowej.

W wielu miejscach omawianej pracy odnajdujemy elementy komparatystyczne, stanowiące inspirujący punkt wyjścia do dalszych badań. Publikacja

bardzo sprawnie łączy przekrojowy charakter z uwzględnianiem mniej znanych postaci, instytucji czy procesów, które także miały wpływ na polską modernizację. Autorzy tekstów pomieszczonych w tomie przedstawiają problemy polskiej modernizacji gospodarczej i społecznej w sposób prawdziwie kompleksowy.

Piotr Juchowski
Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach
<https://orcid.org/0000-0002-1622-3407>